06 2013

Prevođenje s onu stranu Evrope

Boris Buden

Prevela Hana Ćopić

Šta zapravo znači povezati pojam „Evrope“ i „prevođenja“ kao što je učinjeno u naslovu projekta „Evropa kao prevodilački prostor“? To, pre svega, predstavlja daleko više od načina na koji zdrav razum ili, kako ćemo nastojati da dokažemo, istorijsko-specifični, politički pristrasni, kulturno partikularni i ideološki generisani hegemonijski um razume i jedno i drugo, i prevođenje i Evropu. Uzmimo, za početak, pojam prostora takođe pomenutog u naslovu. Označivši Evropu kao „prostor prevođenja“, da li zapravo mislimo da je Evropa već dati prostor, primera radi kao politički prostor, u kome se dešava – u smislu lingvističkog prevođenja – mnoštvo prevoda? Ili smo, pak, otišli korak dalje, implicirajući da je prevođenje ono što, više nego bilo šta drugo, Evropu čini zajedničkim prostorom, shvatajući ga u smislu daleko širem nego što je lingvistički? Potonja opcija se očito ne slaže sa istorijskim narativom porekla Evrope – imajući na umu Evropu ne u geografskom, kulturnom ili mitološkom, već pre u političkom smislu, tačnije Evropsku uniju.

U službi Erosa?

Prema „zvaničnoj“ istoriji, Evropska unija ima dvojako poreklo. Prvo je izrazito moralističko: nakon traume izazvane Drugim

svetskim ratom, Evropljani su odlučili da objedine verovanje da će politička integracija kontinenta sprečiti ponavljanje nasilja i ratova. Drugo je u gotovo ciničnoj protivrečnosti sa prvim. Ono današnju Evropsku uniju vidi kako se pojavljuje tokom pedesetih iz čisto ekonomskog interesa. Zajedničko tržište jeste ono što ujedinjuje Evropljane, a ne ideja večnog mira.

Uprkos unutrašnjoj protivrečnosti teorije – ili bi, pak, trebalo kazati: mita – o dvojakom poreklu evropske integracije, ona u načelu pruža liberalno demokratski okvir za uobičajeno shvatanje uloge prevođenja u tom procesu, kao i jasno unapred definisanu političku pozornicu na kojoj će se ta uloga odigrati. Izlišno je reći da je njena uloga u tom komadu pozitivna. Čini se da se prevođenje javlja na dobroj strani istorije, tako da pomaže ljudima da se ujedinjuju, sprečava sukobe i ratove, podržava blagostanje i promoviše sveukupni procvat ljudskih bića. Evropljani žele da se ujedine, no na putu ka tom cilju javlja se prepreka – nedostaje im zajednički jezik. Sva sreća te postoji prevođenje da im pomogne u međusobnom razumevanju. To je, međutim, u potpunoj saglasnosti sa ne samo naivnim, zdravorazumskim shvatanjem prevođenja kao neutralnog, čisto lingvističkog oruđa za povezivanje ljudi prirodno podeljenih jezičkim razlikama, nego i sa praktično orijentisanim prevodilačkim teorijama koje se uče i primenjuju u okvirima akademskog treninga simultanih i konsekutivnih prevodilaca (tumača) i prevodilaca uopšte. Prema tom shvatanju, prevođenje se javlja kao lingvistička praksa koja je a priori determinisana vlastitom pozitivnom teleologijom. Bez obzira gde i kako se primenjuje, prevođenje, ukoliko se obavlja korektno (što će reći, ukoliko zadovoljava princip vernosti), uvek će imati povoljne posledice po datu situaciju. Na taj način prevođenje se zamišlja kao uvek već u službi frojdovskog Erosa čiji glavni cilj, za razliku od suprotnosti mu, destruktivnog Tanatosa, jeste da povezuje ljude, stvara život,

podstiče produktivost i konstruktivnost. To intrinzično pozitivno značenje prevođenja sâmo predstavlja ishod razumevanja prevođenja kao čisto lingvističkog fenomena, ili tačnije prevashodno kao jezičkog oruđa komunikacije. Zahvaljujući tome, prevođenje deluje kao kognitivno objektivna, politički nepristrasna, društveno neutralna, ekonomski produktivna, kulturno stimulativna i moralno nevina jezička praksa. To shvatanje prevođenja naročito podržava uobičajena predstava o prevodiocu_teljki[1] kao nekoga ko ima svoje odgovarajuće mesto negde između: čas u razgovoru između dva političara, čas između proizvođača i potrošača, i uopšte između autora koji je napisao tekst na jednom, dok ga njegovi čitaoci čitaju na drugom jeziku, između književnosti ili filozofije u ovoj i recipijenata u onoj kulturi, ukratko – između dva jezika i/ili dve kulture što su odvajkada različite, što će reći „prirodno“ odvojene pre nego što se pojavi prevod i pomogne im u povezivanju i međusobnoj komunikaciji.

Koliko god nam se ta slika prevodioca i njegovo shvatanje prevoda danas činili prirodnim i samorazumljivim, i jedno i drugo ipak imaju istorijski partikularan i ideološki okvir. Štaviše, teorija prevođenja je u prošlosti zamišljala takvu lingvističku praksu na jedan posve drugačiji način. Za nemačke filozofe romantizma i teoretičare jezika i književnosti, prevođenje je daleko od društveno neutralnog i politički nepristrasnog. Za Vilhelma fon Humbolta (Wilhelm von Humboldt), primera radi, ono je uvek imalo društveno-formativnu funkciju, tačnije, igra ključnu ulogu u onome što on naziva *Bildung* (obrazovanje, formiranje, građenje, stvaranje) nacije. Upravo zbog te funkcije, prevođenje ne može biti po sebi moralno neutralno. Ukoliko se prevodilac prevodeći strane tekstove ne rukovodi tim interesom, dakle idejom *Bildung*-a nacije, njegov prevod se, umesto da postane patriotsko dostignuće, može pretvoriti u upravo suprotno, čineći ga krivim za destruktivno

ponašanje prema jeziku i kulturi vlastite nacije i na taj način ugrožavajući njegovu bit ili, kako bismo to danas kazali, identitet. Nemački teoretičari prevođenja iz doba romantizma takođe su razlikovali različite metode književnog prevođenja u nedvosmisleno političkom smislu. Tako su pravili razliku između takozvane nemačke škole prevođenja u odnosu na francusku, koja je u to vreme – u epohi Napoleonovih ratova – negovala patriotski politički stav. Predstava o prevodiocu koji zauzima poziciju između originalnog teksta i prevoda, poziciju podjednako udaljenu od oba različita jezika, obe kulture ili nacija, predstavljala je nepoznanicu i za Šlajermahera (Schleiermacher). Za njega nije bilo prostora za neutralnost i podjednaku udaljenost pri prevođenju. Ili prevodilac ostavlja čitaoce na miru i približava im autora, čineći da originalni tekst zvuči kao da je prvobitno napisan na jeziku prevoda, ili pak ostavlja autora na miru i čitaoce pokreće ka njemu, potuđujući jezik prevoda.[2] Potonji, takozvani doslovni metod (reč za reč), kome je Šlajermaher davao prednost, smatrao se „nemačkim“. On je preferirao postranjivanje u odnosu na odomaćivanje jezika u prevodu, odnosno pozdravljao strano (*das Fremde* Vilhelma fon Humbolta) kao dodatu kulturnu vrednost jeziku i kulturi prevodioca. Ukratko, ono je bilo teleološki upisano u politiku stvaranja nacije. To je razlog što je „nemačka“ metoda smatrana i „nacionalističkom“. Međutim, nacionalistička ili ne, ona je predstavljala hotimičan politički stav sa konkretnim društvenim i kulturnim posledicama.

Middle-of-the-road prevođenje

Predstava prevodioca kao posrednika ne deluje ništa manje kao politički stav. I uistinu, ona to i jeste, i to kao protivteža nacionalističkoj politici.[3] Ona u figuru prevodioca na sredini između jezikâ i kulturâ projektuje ozbiljnu političku moć delovanja[4] čiji se emancipatorski, antinacionalistički efekti

generišu iz jezički i kulturno mešovitih identiteta i promovišu nadnacionalne, interkulturne zajednice. Upravo uvodeći treći termin, ona istovremeno demontira binarnu strukturu tradicionalnih teorija prevođenja i njihovog, kako se veruje, intrinzično nacionalističkog karaktera. Pa ipak, taj koncept prevođenja u svom političkom značenju istovremeno savršeno korespondira sa preovlađujućom ideologijom našeg doba, zapadnom liberalnom demokratijom kao zaključnom reči ljudske političke istorije. Ona evocira njegov postpolitički ili tačnije njegov postkonfliktni karakter. Čini se da nema boljeg mesta za današnje liberalne demokrate od tog središnjeg, jednako udaljenog od svih radikalnih, isključujućih iskaza, daleko od svih takozvanih ekstrema, ni desno niti levo, uvek neutralnog i objektivnog u svim svojim rasuđivanjima. Apstraktna ideja sredine kao odgovarajućeg mesta za autentično demokratsku poziciju čini se da automatski garantuje tolerantnost i mirno suočavanje sa svim političkim razmiricama i sukobima. Shvaćena na taj način, figura prevodioca nalikuje statui boginje pravde sa terazijama u rukama i povezom oko očiju, ali bez mača. Ona simboliše njenu sposobnost da pravilno balansira između suprotstavljenih argumenata, kao i da, bez ikakvih predrasuda ili naklonosti, donese fer i pravičnu presudu; ona je otelotvorenje istine, nepristrasnosti, jednakosti, pravednosti, a istovremeno i potpune nevinosti, budući da ne postoji ama baš nikakva potreba za nasiljem, pa čak ni za kaznom u cilju nametanja nepobitne vladavine prava.[5]

Prevodilac na sredini je uvek dobar prevodilac. I onda kada su njegovi prevodi loši, oni će uvek imati dobre političke posledice u smislu liberalne demokratije, razume se. Štaviše, ta figura, iako implicitno, evocira jednu drugačiju identifikaciju, i to onu društvenu sa rastućom globalnom srednjom klasom koja se automatski poima kao klasni supstrat liberalne demokratije.[6] Pa

gde drugo ako ne u sredini prevodilac može društveno stajati ako bi trebalo da se zalaže za globalnu demokratiju?

Ideja prevođenja kao nečega što se u biti odvija na sredini – istovremeno je kulturno generišući – između različitih jezika i/ili kultura, kritički teži da podrije binarne teorije prevođenja, optužujući ih za ideološku podršku nacionalizmu. Pa ipak, s prljavom vodom binarnosti bacila je i novorođenče – antagonistički karakter političkog. Prevođenje postaje politička moć delovanja po sebi što posredstvom mešanja, dekonstruisanja ili hibridizacije lingvističkih i kulturnih identiteta, automatski proizvodi emancipatorske efekte. Pa ipak, konfliktni pojam političkog koji uključuje i nasilje, teror ili ratove (zapravo posve uobičajene oblike političkog života – i smrti – u današnjem svetu) kojeg ne mogu da izvedu „nevini" subjekti, nije samo u potpunosti isključen iz tog koncepta prevođenja; on se implicitno projektuje prema van, izvan takozvanog zapadnog demokratskog sveta kao znak istorijske i kulturne zakasnelosti koji će automatski nestati nakon što se uspešno okonča proces sustizanja zapadnih – razume se, „univerzalnih" – normi i standarda.[7] I u skladu sa tim je isključen i iz onoga što se danas ideološki percipira kao evropski politički prostor. Otuda kamo god i kako god bacimo prevođenje u taj evropski prostor, ono će se uvek dočekati „na noge". Drugim rečima, svaki prevod u Evropskoj uniji jeste *eu*-prevod, prema značenju grčke reći „*eu*" – „dobar".

Svako želi da bude original

Ta perspektiva se takođe jasno artikuliše kada je reč o konkretnoj prevodilačkoj praksi u Evropskoj uniji. U svojoj predivnoj knjizi o prevođenju „Je li to riba u tvom uhu?",[8] Dejvid Belos (David Bellos) iznosi argument prema kome jezička institucionalna politika i praksa Evropske unije predstavlja revolucionarni preokret: „Za

razliku od svih prethodnih carstava, zajednica, ugovora i međunarodnih organizacija, EU nema jedan jezik niti konačni set jezika. Govori sve one što su joj potrebni, ma koji oni bili."[9] Drugim rečima, svi jezici EU – trenutno ih je 23 – priznati su kao njeni zvanični jezici. Reč je o principu jednakosti među jezicima koji su istitucionalno priznati u EU. Belos u tome vidi istorijski potez zasnovan na jasnoj političkoj volji koji će rezultirati novim jezičkim praksama i generisati nove lingvističke fenomene. Kao primer takve nove prakse on navodi Evropski sud pravde (The European Court of Justice, ECJ) u Luksemburgu. On ima samo jedan radni jezik i to je francuski. Dakle, sva dokumenta koja sud koristi ili su napisana na francuskom ili prevedena na taj jezik. Slučajevi koji se podnose sudu su, međutim, na jeziku dotične države članice, tako da jezik te države postaje jezik slučaja. Pa ipak, nijedno pravno mišljenje suda se ne objavljuje niti stupa na snagu dok se ne prevede na sva 23 zvanična jezika Unije.

Očekivalo bi se da u Međunarodnom sudu pravde ima puno posla za prevodioce. Međutim, nema! Ovaj sud ne zapošljave prevodioce. Jezički stručnjaci u toj instituciji su takođe advokati koji imaju pristup poverljivom materijalu i rade po istim proceduralnim pravilima kao advokati, učestvujući dakle u pravljenju zakonskih nacrta. Dakle, ne postoji jasna granica između pravljenja zakona i njegovog prevoda. To, međutim, takođe znači da nijedna verzija zakona ne može biti proglašena prevodom budući da su sve verzije originali. Prema Belosu, jednom od naučnika koji je proučavao tu jezičku praksu, „jedinstveni situativni faktori u proizvodnji evropskog prava doveli su do hibridizacije zakona i jezika." Dejvid Belos smatra da su u tom konkretnom slučaju „značenje i gramatika dvadeset četiri jezika počeli da se stapaju u jezičku kulturu Evropskog suda pravde svojstvenu samo njemu, takoreći sui generis Sosirovim (Saussure) jezikom ili '*Eurospeak*' u svakodnevnom

standardnom jeziku.“[10] Kada je reč o prevođenju u EU, slučaj Evropskog suda pravde ne predstavlja izuzetak. U institucijama Unije se, naravno, puno prevodi, no tvrditi da njena administrativna odeljenja kreiraju neku vrstu prevodilačkog prostora, u najmanju ruku bi bila, makar zvanično, politički nekorektna izjava. Prema osnovnom jezičkom pravilu EU, u njenim administrativnim institucijama se ne odigrava nikakvo prevođenje.

Jezičko pravilo o kome je ovde reč prvobitno je formulisano u članu 248 Rimskog ugovora iz 1957. godine. On glasi: „Ovaj Ugovor, sastavljen u jednom originalu na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom, italijanskom portugalskom i španskom jeziku, dok je tekst na svakom od ovih jezika jednako autentičan (...)”[11]

Svakim narednim proširenjem EU na spisak su se dodavali novi jezici, i za svaki se naravno tvrdilo kako je jedako autentičan. Pa ipak, među ogromnom hrpom dokumenata i tekstova koje je proizvela EU nema prevoda. Svi su, da citiramo još jedanput, „jedinstveni original na danskom, holandskom, engleskom, itd.“ Dakle, sve je original. Nema nikakvih prevoda. Nije li to čudnovato?

Međutim, ispod površine koja nominalno dozvoljava pristup samo originalima, nalazi se ogromna prevodlilačka mašinerija EU, takozvani Generalni direktorat za prevođenje, interni prevodilački servis Evropske komisije, koji trenutno zapošljava gotovo 1800 lingvista i 600 drugih nameštenika kao pomoćnog osoblja. Dakle, činjenica je da su svi jezici EU uključeni u različite oblike i nivoe prevodilačke prakse.

Ako je to slučaj, zašto onda postoji taj raskorak između stvarnosti sveprisutne prevodilačke prakse, sa jedne, i zvaničnog poricanja te i

takve prevodilačke stvarnosti sa druge strane, tačnije zvanično insistiranje na originalnosti i autentičnosti svih proizvoda iste te prevodlilačke prakse? Čemu to poricanje prevođenja, odbijanje izrazito prevodilačkog porekla svih zvaničnih dokumenata EU? Zbog čega se EU tako stidi vlastite prevodilačke prakse i tako se revnosno razmeće ekskluzivnom originalnošću i autentičnošću svojih reči? Najzad, zašto govoriti o Evropi kao prostoru prevođenja kada je ona ipak prostor njegovog poricanja?

Tamo gde Belos smatra da je otkrio revolucionarni preokret, mi nismo pronašli ništa drugo do nastavak iste sheme – tradicionalnog jezičkog koncepta prevođenja koji savršeno služi konstruisanju i reprodukovanju političkih zajednica zasnovanih na modelu suverenosti.

Prevođenje: Maternji jezik suverena

Za suverena je ključno da govori jedan jedini jezik. Budući da se njegova reč uvek može prevesti na bilo koji drugi jezik, ona sama nikada ne može biti prevod. Zbog toga njegov zahtev za originalnošću i autentičnošću, kao što je slučaj sa EU, nužno mora poricati prevodilačku praksu koja mu zapravo omogućava da ima moć. To je ujedno i zbog čega svaki pokušaj da se Evropa zamisli kao prostor prevođenja ne može izbeći tu protivrečnost: prevođenje u EU nije samo neophodan preduslov njenog političkog zajedništva; i samo poricanje prevođenja takođe je preduslov te iste političke zajednice. Drugim rečima, kako je politički skrojena danas, Evropa ne može tvrditi da je istovremeno i zajednički politički i prevodilački prostor. Čini se da je Belos u potpunosti slep za tu protivrečnost. Štaviše, imajući punu svest o političkom uzroku koji se nalazi iza pravila jezičke jednakosti Rimskog ugovora – „smislili su ga političari iz nadasve političkih razloga“ – on eksplicitno naglašava napredni, pa čak i revolucionarni karakter tog

političkog uzroka: pravilo jezičke jednakosti „proisteklo je iz potrebe da sve članice tog odvažnog novog poduhvata osete kako im se ukazuje jednako poštovanje i da imaju jednaka prava.“[12]

On, dakle, želi da istorijski i politički napredak shvatimo u smislu kretanja političkih zajednica od monolingvalnosti ka višejezičnosti ili multilingvalnosti. Argument je sledeći: dok je suveren prethodno govorio samo jedan jezik, sada, u EU, govori mnoge. Štaviše, on ne vrši diskriminaciju među njima: svi jezici i dotične nacionalne zajednice trebalo bi da budu jednako tretirani. Nije li to napredak?

No, pitanje je da li suveren i njegovi podanici govore jedan te isti jezik. U demokratskoj političkoj zajednici, gde suveren jeste narod, čini se da je to očigledno. Međutim nije.

Kao što je veoma dobro poznato, prostor artikulacije i reprodukcije suverene moći u demokratskoj zajednici zove se javni prostor. Međutim, iako se taj javni prostor shvata kao jednojezičan u smislu jednog, zvaničnog nacionalnog jezika, on se ne može percipirati kao jezički i politički stalan prostor. Biće da je podvojen: sa jedne strane na prostor onoga što se može zvati merodavnim jezikom zajednice, što je zapravo jezik njene države, dakle jezik državnih institucija poput onih zakonodavnih, i na lingvistički nehomogen i netransparentan prostor političke pluralnosti u kojoj određene verske ili druge svetonazorne grupe i različite etničke, klasne, seksualne, kulturne i druge manjine artikulišu svoje pozicije. Dok država ima obavezu da se obraća građanima na jeziku koji oni svi razumeju, svaka grupa ili manjina istovremeno ima pravo da u javnom prostoru koristi jezik svojih partikularnih interesa, koji nije nužno svima razumljiv. Reč je o podeli unutar tobože homogenog jezičkog prostora koji je stukturno upisan u demokratski poredak. Sa jedne strane, on omogućava slobodnu demokratsku participaciju

građana, dok sa druge garantuje neutralni, objektivni, sekularni karakter države. No šta onda takvu političku zajednicu drži na okupu i reguliše odnose između te dve sfere? Šta omogućava građanima da se slobodno obraćaju javnosti na svojim ekskluzivnim jezicima, a da im se istovremeno država obraća kao jednakima bez obzira na njihove partikularnosti? To je – eksplicitno! – prevođenje.

Uzmimo, primera radi „prevodilačku klauzulu“ (translational proviso) Džona Rolsa (John Rawls) ili reinterpretaciju tog demokratskog postupka Jirgena Habermasa (Jürgen Habermas), uvedenog kao jemca demokratskog karaktera sekularne države koja se nalazi pred izazovom sve većih verskih zahteva upućenih javnom prostoru.[13] Oba teoretičara uvažavaju pravo verskih zajednica da učestvuju u javnoj debati sa svojim partikularnim verskim argumentima i zahtevima, ali pod uslovom da se oni prevedu na sekularni jezik države, budući da bi on trebalo biti razumljiv svim građanima i građankama.[14]

Uloga prevođenja u tom konceptu demokratskog javnog prostora je višeznačna. Ne samo da premošćava razliku između njegovog monolingvalnog, institucionalnog dela i multijezičnog nivoa civilnog društva, već – što je još i važnije – ono odvaja ta dva dela, kontroliše granicu i neprestano predstavlja filter za moralne, kulturne, društvene i političke sadržaje među njima. Najzad, ono što se percipira kao jedan jezik, jezik suverena, ili ono što bismo mogli nazvati i maternjim jezikom države, jeste neka vrsta univerzalističkog ekstrakta jezika zajednice – sada pročišćenog i isfiltriranog od partikularnosti, odnosno od svih značenja koja izražavanju pojedinačne interese. Za taj jezik bismo mogli kazati da je doslovce proizvod prevođenja, što je u ovom slučaju sinonim za filtriranje i pročišćavanje.

Imajući to na umu, ne vidimo nijedan razlog za slavljenje EU kao istorijski novog modela postmonolingvalnog zajedništva i značajnog koraka napred u smislu transnacionalne demokratije, tolerancije, jednakosti, itd. Čini se da EU ipak reprodukuje stari model: jedan suveren, jedan jezik! Politička logika njenog zajedništva zasniva se na jednom jeziku, odgovarajućem institucionalnom jeziku zajednice koja je i oformljena prevođenjem kao purifikacijom, filtriranjem i ograničavanjem. Ovde je manje važno da li taj jezik i dalje ima konture standardizovanog nacionalnog jezika ili je već postao „hibrid zakona i jezika“, ili onoga što Belos označava kao „eurospeak“ a sastoji se isključivo iz prevodilačkih procesa, budući da su u oba slučaja njegova politička funkcija kao i politički koncept zajedništva koji artikuliše i reprodukuje isti.

Prevođenje zarad uvećanja i ograđivanja

No pre nego što se uhvatimo u koštac sa tim problemom, podsetimo se drugog primera prevodilačke prakse koju je uvela EU i koja na presudan način učestvuje u stvaranju „ujedinjene Evrope“, a Belos je u potpunosti ignoriše. Ona se ne odvija u institucionalnom jezgru unije, već pre na njenim spoljnim granicama kao jednom od najvažnijih mehanizama u takozvanom procesu proširenja EU.

Uzmimo konkretan slučaj:[15] Godine 1990, nedugo nakon prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj koja je u to vreme i dalje bila deo Socijalističke Federativne Jugoslavije, prevodioci su najedanput imali pune ruke posla. Društvu oslobođenom od komunizma bili su potrebni novi demokratski zakoni i oni su pronađeni u postojećim zapadnim zakonicima. Ostalo je bilo prevođenje. Tako su i austrijski zakoni koju regulišu status i funkcionisanje bečkog

Burgtheater prevedeni sa nemačkog ne bi li se primenili na Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu. Ti prevodi su jednostavno zamenili postojeće „socijalističke“ zakone. To je, simbolički, način na koji se odigrao čitav proces takozvane postkomunističke transformacije i, shodno tome, istočno proširenje EU: demokratija je zamenila „komunistički totalitarizam“ posredstvom prevođenja, što je shvaćeno i bilo legitimno kao istorijski napredak u smislu demokratije, tolerancije, ljudskih prava, itd.

No, šta se zapravo desilo u tom konkretnom slučaju? Prvo je došlo do promene u vlasničkim odnosima: Hrvatsko narodno kazalište bilo je nacionalizovano (!?). Da, dobro ste pročitali, tek je tada postalo prava državna svojina, nešto što ranije nije bilo. U socijalističkom sistemu zapravo je bilo takozvana društvena svojina, oblik imovine koji nije ni državni niti privatni. Osim toga, direktora pozorišta – takozvanog intendanta – sada je direktno imenovala država. Ranije je Kazališni radnički savet imao pravo da dâ poslednju reč o direktoru. Takođe, zaposleni u Kazalištu, glumci, osoblje itd. postali su državni službenici, što ranije nisu bili.

Vratimo se u sadašnjost obeleženu aktuelnom evropskom krizom. Jedan od načina na koji ona dolazi do izražaja, iako ne tako poznat, ovih dana se može naći u Italiji: okupirana pozorišta u Rimu (Teatro Valle, cinema theatre Palazzo), Veneciji (Marinoni), Kataniji (Teatro Coppola), Palermu, Napulju, Rimu. U načelu, demonstranti su u ovim slučajevima ne samo kritični prema načinu na koji država upravlja pozorištima uopšte, naročito u smislu partikularnih stranačkih interesa koji uvek odnose prevagu nad javnom kulturnom politikom. Oni se kritički odnose i prema samoj ideji kulture definisane zakonom bilo kao javnog ili privatnog

dobra. Otvoreno govore o alternativi u smislu „zajedničkih dobara“ i insistiraju na tome da učestvuju u upravljanju svojim pozorištima.

Njihova kritika i zahtevi podsećaju nas na političke, institucionalne i istorijske tragove iste takve alternative koja je bila obrisana pre više od 20 godina pomenutim prevođenjem. Ono je bilo upotrebljeno da demontira postojeći sistem samouprave i obriše njegova institucionalno ukotvljena društvena i vlasnička prava, prethodno javno proglašena za istorijsko smeće; i bilo je upotrebljeno da ućutka određeno istorijsko iskustvo, iskustvo društvene borbe vođene u ime zajedničkih dobara.

To bi takođe trebalo uzeti u obzir kada govorimo o Evropi kao prevodilačkom prostoru. To nije, kako Belos želi da verujemo, prostor koji s vremena na vreme želi srdačnu dobrodošlicu novom kompletu jezika, uključujući ih u svoju prevodilačku mašineriju po principu jednakosti. To je ipak prostor uobličen prevođenjem kao sredstvom političke dominacije, društvene destrukcije, eksproprijacije i prisilnog istorijskog zaborava. A i ovo je takođe Evropa: zajedništvo koje ne može da govori budući da ne samo da je ućutkano, već i ograđeno prevođenjem. „Podizanje ograde“ u svom starom značenju predstavlja ime za proces kojim se zajednička imovina transformiše u privatnu.

Prevođenje kao slepa ulica

Nije nimalo neobično reći da evropsko zajedništvo u svom lingvističkom značenju predstavlja proizvod prevodilačke prakse. No ta prevodilačka praksa se ipak zasniva na vrlo specifičnom shvatanju

prevođenja, koje implicira stanovite ideološke pretpostavke i ima vrlo određen politički efekat.

Reč je o tradicionalnom shvatanju prevođenja utemeljenog u režimu homolingvalnog adresiranja[16] koje počiva na pretpostavci o dva različita jezika što u obliku transparentnih, homogenih entiteta postoje kao takvi prethodeći činu prevođenja. Shodno tome, to svodi situaciju prevođenja na jednu jedinu razliku – na razliku stranog jezika shvaćenog kao zatvorenog, homogenog, unutrašnje transparentnog prostora koji se automatski identifikuje sa jednako zatvorenim autonomnim prostorom određenog društva, ekonomije, političkog života, kulture, itd. – perspektiva koja ne samo što savršeno korespondira sa političkom realnošću današnjeg međunarodnog sistema, takozvanog vestfalskog poretka, u kome svet deluje poput nekakvog klastera suverenih nacionalnih država, nego je i, štaviše, performativno umešana u njegovo reprodukovanje.

Dakle, ono o čemu je ovde reč nije političko značenje jezičkog prevoda, već naprotiv politička logika partikularnog shvatanja lingvističkog prevođenja, tačnije, politička logika homolingvalnog adresiranja, a ona je – performativno! –obuhvaćena takvim shvatanjem prevođenja, jer ne bi trebalo zaboraviti sledeće: modus adresiranja uvek ujedno ima konstitutivni efekat kako na svoje subjekte tako i na svoje objekte.

Primenjeno na prevodilačke prakse, odnosno na način njihove performativnosti i konceptualizacije u današnjoj Evropi, to znači sledeće: daleko od skromnog ali dakako kontinuiranog doprinosa rastućoj integraciji politički već ujedinjene Evrope, prevođenje često čini upravo suprotno. Ono povlači granične linije kako unutar EU i na njenim spoljnim granicama, na kojima ideološki filtrira sve vrste političkih i kulturnih sadržaja i pročišćava takozvano evropejstvo;

ono upravlja procesima proširenja ograđujući evropsko političko zdanje kao prostor homogene, transparentne, savremene, „dobre“ unutarnjosti, istovremeno obavljajući prljavi posao isključivanja, neprestano iznova proizvodeći ono što je evropski „loše“, to jest opskurnu, nerazumljivu, zakasnelu, eksteriornost, odnosno sve odveć različito da se integriše; najzad, ono čini da jedan otvoren, konfliktan, kontradiktoran, nepredvidiv, ukratko politički izazov deluje kao istorijski već postignut, a njegova uloga u njemu kao intrinzično pozitivna i nevina.

Ukoliko ideja prevođenja ostane ideološki zarobljena unutar režima homolingvalnog adresiranja, slepa za svoja suštinski društvena i politička značenja i efekte, to će pre ućutkati nego formirati nove oblike demokratskog političkog zajedništva i na taj način, umesto da omogući pronalaženje rešenja za aktuelnu evropsku krizu, doprineti njenom sve većem produbljivanju.

---

[1] Prvi susret sa polnom i/ili rodnom problematikom u prevodu teksta na srpsko-hrvatski jezik trebalo bi iskoristiti za napomenu prevoditeljke. Naime, i nakon brojnih feminističkih razgovora, radionica i promišljanja o jeziku (i zahvaljujući prevođenju), želim da napomenem kako i dalje nemam dovoljno obuhvatan recept za jezičko izražavanje razlika odnosno njihovu kongruentnu skladnost u tekstu (tu ne mislim samo na oznake nosilaca i nositeljki zanimanja, već i na sva ostala jezička obeležja pluralnosti); stoga sam – u dogovoru sa autorom – odlučila da pribegnem nimalo inventivnom, ali praktičnom rešenju, te želim da naglasim da nije reč o „liniji manjeg otpora“; naime, u prevodu teksta ću se služiti jednim imenskim/kongruentnim oblikom, koji nije ni generički a još manje muški, i to samo zato što želim da pažnja ostane usredsređena na tekst. – Prim. prev.

[2]Ovde hotimično koristim pojam „otuđivanja“ umesto uobičajenijeg i u ovom konkretnom slučaju opravdanijeg koncepta „postranjivanja“. Dok potonji proističe iz ispravnog prevoda nemačkog „das Fremde“ (strano, tuđe) – što je prema Humboltu kvalitet koji bi trebalo jasno da se oseti u prevodima zato što čini prepoznatljivim uvoz dragocenog kulturnog sadržaja izvana, što je u stanju da kvalitativno poboljša dotični jezik i kulturu, odnosno da kultiviše naciju prevodioca. Koncept „otuđenja“, nasuprot tome, potiče iz pojma ruskih formalista „činjenja stranim“ (*priyomostraneniya*), što prema Viktoru Šklovskom, kako navodi u svom čuvenom eseju „Umetnost kao postupak“, predstavlja bit svekolike umetnosti, kao i od brehtovskog *Verfremdungseffekt*-a (koji se ranije obično prevodio kao efekat distanciranja ili udaljavanja, ali je danas poznat pod ispravnijim prevodom: efekat otuđenja. Umesto da bude jednostavno dragocen kulturni kvalitet u procesu stvaranja nacije, „the strange“ je ipak dekonstruktivni elemenat kako u jeziku tako i u kulturi koji nagoveštava stranost onoga što se smatra autentično svojim. To je „kritički postupak“ koji radikalno destabilizuje osećaj pripadnosti i daje dojam naprsline u zatvorenom, totalizovanom, homogenom entitetu.

[2]Više o tom konceptu vidi: Anthony Pym, “Schleiermacher and the problem of blendlinge”, *Translation and Literature* 4:1, 5-30, 1995: *http://usuaris.tinet.cat/apym/on-line/intercultures/blendlinge.pdf*, stranica poslednji put posećena 20.4.2013.

[3] Više o tom konceptu vidi: EntoniPim (Anthony Pym), “Schleiermacher andtheproblemofblendlinge”, *Translation and Literature* 4:1, 5-30, 1995: *http://usuaris.tinet.cat/apym/on-line/intercultures/blendlinge.pdf*, stranica poslednji put posećena 20.4.2013.

[4] Prevod engleskog termina *agency* kao „moć delovanja“ (za razliku od uobičajenih „činjenje“, „delovanje“ ili „učinkovitost“) preuzet od filozofkinje Adriane Zaharijević (u prevodima: „Feministkinje teoretizuju političko“ i „Nevolja s rodom“ Džudit Batler).

[5] O vezi između prevođenja i „pravne ideologije“ vidi: Rastko Močnik, „Translation in the Field of Ideological Struggle“, http://translate.eipcp.net/transversal/0606/mocnik/en

[6] Procenjuje se da danas preko polovine svetske populacije pripada srednjoj klasi.

[7] Kako koncept prevođenja, naročito u svom kulturnom značenju, može biti ideološki postavljen, pa čak i službi današnje imperijalne dominacije, vidi i: Močnik, navedeno delo.

[8] David Bellos, *Is That a Fish in Your Ear?: Translation and the Meaning of Everything,* London: Penguin books, 2011.

[9] Isto, str. 237.

[10] Isto, str. 248.

[11] Isto, str. 237.

[12] Isto, str. 238, 239.

[13] Vidi: John Rawls, “The idea of public reason revisited”, The University of Chicago Law Review, 64 (3), str. 765-807. i Jürgen Habermas, „Religion in der Öffentlichkeit. Kognitive Voraussetzungen für den ‚öffentlichen Vernunftgebrauch’ religiöser

und säkularer Bürger“, u: J. Habermas, *Zwischen Naturalismus und Religion*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005, str. 119-155.

[14] Iako se Rols i Habermas ne slažu oko pitanja ko bi trebalo da obezbedi to prevođenje niti gde bi ono tačno trebalo da se odvija.

[15]U koji sam bio direktno umešan kao prevodilac.

[16]Režim homolingvalnog adresiranja (homolingual address) kako ga definiše Naoki Sakai (Naoki Sakai)”: “[N]e moramo da prevodimo (ili tumačimo) jedan tekst na drugi zato što su date dve različite jezičke celine, već zato što prevođenje *artikuliše* jezike, tako da možemo pretpostaviti kako i jedan i drugi povezuju prevod i prevedene jezike kao da su autonomni i zatvoreni entiteti posredstvom *određene reprezentacije prevoda*.” Naoki Sakai, *Translation and Subjectivity. On „Japan“ and Cultural Nationalism,* Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 1997, str. 2.